

IOAN G. COMAN

TERTULLIAN SABIA LUI CHRISTOS

**SUGESTII PENTRU O METODICĂ A MISIUNII
CREŞTINE MODERNE**

RÉSUMÉ FRANÇAIS EN APPENDICE

**BUCUREŞTI
IMPRIMERIILE „INDEPENDENȚA”
STR. R. POINCARÉ, 17
1939**

IOAN G. COMAN

TERTULLIAN SABIA LUI CHRISTOS

SUGESTII PENTRU O METODICĂ A MISIUNII
CREȘTINE MODERNE

RÉSUMÉ FRANÇAIS EN APPENDICE

242745
B.C.U. - IASI

BUCUREȘTI
IMPRIMERIILE „INDEPENDENȚA”
STR. R. POINCARÉ, 17
1939

TERTULLIAN, SABIA LUI CHRISTOS

Sugestii pentru o metodică a misiunii creștine moderne¹⁾

„Uocati sumus ad militiam
Dei uiui“ = Tertull., *Ad martyres*, 3 (Migne, P. L., I, col. 697).

„Pulchrior est miles in pugna
pilo transmissus, quam in fuga
saluus“ = Tertull., *De fuga in
persecutione*, 10 (Migne P. L., II,
col. 134 A).

INTRODUCERE

Creștinismul modern are enorm de lucru. Obligațiile sale sunt nenumărate și copleșitoare, mai ales în aceste momente de febră acută a nefericitului nostru continent. Misionarii creștini nu s-au suiat totdeauna pe șantiere, iar când au făcut-o, vizita lor a fost mai mult protocolară. Rareori flamura creștină fâlfâie deasupra uzinelor spiritului modern. Marile creații ale evului nostru, deși câteodată inspirate din idei sau viziuni creștine, nu respiră și nu țintesc idealuri creștine. Unele sunt chiar agresiv anticreștine. Cauza de căpetenie a acestei stări de lucruri se află în caracterul deficitar al misionarismului creștin modern printre aderenții europeni ai lui Christos. Nu am intenția să trec aci în revistă lacunele panopliei misionare.

¹⁾ Extras din Revista „Misiunea Creștină“, Anul I, Nr. 3, 4, 5. Textul a suferit ușoare modificări de termeni și completări de indicațiuni bibliografice.

Au făcut-o și o fac specialiști al căror domeniu nu am de gând să-l încalc. Cred însă că nu e fără interes să schițez în câteva trăsături un portret de misionar din primele veacuri ale erei noastre, când propaganda Evangheliei Mântuitorului pe întinsul Imperiului Roman întâlnea oameni și stări în mare măsură asemănătoare celor de azi. Creștinismul primar a cucerit și a absorbit lumea veche întâi grație puterii și farmecului deosebit al invățăturii evanghelice; faptul se datorează însă nu numai puțin și misionarilor. Mai precis, caracterului acestor misionari.

Din galeria vechilor misionari creștini, cari stau cu cinste alături de nemuritorul Pavel, se desprinde unul de o impresionantă originalitate și actualitate. Acesta este **Quintus Septimius Florens Tertullianus**.

Puține spirite au jucat în istoria culturii un rol așa de covârșitor. Puțini sunt acei cărora misionarismul creștin antic le datorează așa de mult că lui Tertullian. El este cel dintâi pionier al ofensivei creștine împotriva păgânismului latin și al Statului Roman. Spărturile făcute de el în cetatea culturii romane au fost așa de profunde și ireparabile, încât ele n'au putut fi astupate ulterior de nimeni și au făcut posibilă nașvola șuvoiului creștin care a cucerit totul începutul cu începutul. Literatura și știința creștină ulterioară se sprijină în mare măsură pe opera lui Tertullian. Christos e adânc și pentru totdeauna împlânat în inima Imperiului Roman de mintea diamantină și sufletul de foc ale lui Tertullian. Care sunt secretele acestui succes fulgerător? Care sunt elementele acestui spirit singular, din care Paracletul a făcut o sabie așa de victorioasă?

Capitolul I

Un vulcan de credință

E un loc comun că nimeni nu isbutește nimic îără credință; că lucrul cel mai elementar, misiunea cea mai simplă, rămân inoperante fără flacără susținătoare a credinții. Dar e credință și credință. Creștinismul primar nu era numai un fenomen omenesc, pentru a se mulțumi, în propagarea lui, cu mijloace sau expediente proprii întreprinderilor umane. El era operă de mântuire pentru toți fiili pământului, prin teofania Fiului lui Dumnezeu, întrupat în chip de om. Creștinismul era, deci, ofensiva Supranaturalului asupra firii suferindă de microbii lui Satan. Tăria lucrării lui în lume și a succesului final trebuia să vină tot din Supranatural. Această tărie era și este elanul credinței. Credința nu e numai un act de aderență spirituală, ea e o dăruire integrală și entuziasată pentru o idee mare, pentru o convingere sfântă, pentru o persoană scumpă. Aceasta e credința nenumăraților martiri pentru Mântuitorul Christos. Aceasta e credința lui Tertullian.

O credință uriașă cât toți munții globului. Nu există pagină în tratatele sale din care să nu se înalțe, asemenea unui uragan, credința. Chiar în demonstrațiile silogistice cele mai uscate, chiar în ironizarea cea mai usturătoare a ereticilor sau a filosofilor, flacără credinței lui Tertullian arde că lava unui vulcan.

Această credință nu exclude colaborarea rațiunii. Dimpotrivă. Dar pentru distanță pe care ele o parcurg paralel, credința nu e de rigoare decât rareori. Numai de acolo înainte de unde instrumentele rațiunii nu mai pot lucra, începe propriu

zis opera credinței. Această credință ridicându-se la principii, realități și regiuni inaccesibile rațiunii, aceasta din urmă se poate îndoi, căteodată e chiar înclinață să persifleze. Pentru Tertullian, natura și sensul profund al credinței stau tocmai în această ireductibilă opozitie față de rațiune. Ce putea scandaliza mai mult rationalismul filosofiei antice ca actul fundamental al economiei măntuirii creștine, adică intruparea și moartea Logosului lui Dumnezeu? Dar exact această aparentă absurditate, această depășire a înțelegerii umane, această ancorare în Supranatural sunt suportul credinței. „Sunt plane et alia tam stulta, quae pertinent ad contumelias et passiones Dei; aut prudenteriam dicant Deum crucifixum. Aufer hoc quoque, Marcion, imo hoc potius. Quid enim indignius Deo? quid magis erubescendum, nasci an mort? Carnem gestare an crucem? circumcidi an suffigi? educari an sepeliri? in praesepe deponi an in monumento recondi? Sapientior eris, si nec ista credideris. Sed non eris sapiens, nisi stultus saeculo fueris, Dei stulta credendo = Sunt, desigur, și alte lucruri tot pe atât de absurde în legătură cu ultragiile și suferințele lui Dumnezeu; aceste lucruri absurde merg până acolo încât socotesc drept un act de înțelepciune răstignirea lui Dumnezeu. Suprimă, Marcion, și lucrul acesta, mai ales pe acesta! Ce e mai nevrednic de Dumnezeu ca răstignirea? Ce trebuie să fie mai rușinos pentru Dumnezeu: faptul nașterii sau al morții?, purtarea trupului sau a crucii?, tăierea împrejur sau răstignirea?, educația sau îngroparea?, depunerea în iesle sau punerea în mormânt? Vei fi mai înțelept de nu vei crede aceste lucruri. Dar nu vei fi (cu adevărat) înțelept, dacă nu vei fi nebun pentru

lume, crezând absurditățile lui Dumnezeu”¹⁾). Nașterea și moartea Mântuitorului au fost reale tocmai pentrucă păreau absurde și cu neputință. „S'a născut Fiul lui Dumnezeu; faptul nu e de rușine, pentrucă trebuie să fie de rușine; și a murit Fiul lui Dumnezeu; lucrul trebuie neapărat crezut, tocmai pentrucă e absurd; și îngropat a inviat; evenimentul e sigur, pentrucă este imposibil”²⁾. Credința lui Tertullian e un turn ce atinge tronul tainelor dumnezeirii³⁾.

Rațiunea e un preambul al Revelației și al Supranaturalului⁴⁾. Dar ea nu trebuie să provoace necredința pentrucă nu se poate ridica până la perceperea Infinitului, care se manifestă prin vehiculele sale alese. Unul din aceste vehicule prin care lucrează Supranaturalul e taina botezului. Tertullian replică astfel celor ce nu cred în puterea transformatoare a apei sfinte: „Quid ergo? nonne mirandum et lauacro dilui mortem? atquin eo magis credendum, si, quia mirandum est, idcirco non

¹⁾ Tertullian, *De carne Christi*, 5 (Migne, P. L. II, col. 805 B). Textul acestei ediții e deseori foarte nesigur.

²⁾ Idem, *Ibidem* (Migne, P. L. II, col. 806 B): „Natus est Dei Filius; non pudet quia pudendum est; et mortuus est Dei Filius; prorsus credible est, quia ineptum est; et sepultus, resurrexit; certum est, quia impossibile”.

³⁾ Tertullian, *op. cit.*, cap. 4 (Migne, P. L. II, col. 805 A) ironizează înțelepciunea profană și pe Marcion, cari admit că Jupiter s'a intrupat în taur sau în lebădă, dar nu admit că Fiul lui Dumnezeu, Christos, s'a intrupat în om: „Et tamen apud illam (i. e. sapientiam saecularem) facilius creditur Jupiter taurus factus aut cycnus, quam vere homo Christus, penes Marcionem”.

⁴⁾ Otto Bardenhewer: *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, Freiburg im Breisgau (Herdersche Verlagshandlung), 1914, zweite Aufl., zweiter Band, p. 389.

creditur. qualia enim decet esse opera diuina, nisi super omnem admirationem? nos quoque ipsi miramur, sed quia credimus, ceterum incredulitas miratur, non credit. miratur enim simplicia quasi uana, magnifica quai impossibilla, et sit plane ut putas, satis ad utrumque diuina pronuntiatio prae-cucurrit. stulta mundi elegit deus, ut confundat sapientiam eius, et praedifficilia penes homines facilia penes deum. nam si deus et sapiens et potens, quod etiam praetereuntes eum non negant, merito in aduersariis sapientiae potentiaeque id est in stultitia et impossibilitate materias operationis suae instituit; quoniam uirtus omnis ex his causam accipit, a quibus prouocatur.

= Așa dar, ce? Nu trebue, oare, să ne mirăm că moartea poate fi curățată și prin apă botezului? Eu zic că trebue să credem cu atât mai mult lucrul acesta, cu cât nu e crezut tocmai prin aceea că provoacă mirarea. Cum se cuvine să fie lucra-reă dumnezeiască altfel decât mai presus ca orice mirare? Desigur, ne mirăm și noi (creștinii), dar o facem pentrucă noi credem. Necredința, însă, se miră, nu crede. Ea se miră de inconsistența lucrurilor simple, de imposibilitatea lucrurilor mărețe. Admitând că e așa cum crezi, hotărîrea divină a întrecut destul și necredința și mirarea Dumnezeu și ale elementelor absurde ale lumii pentru a risipi înțelepciunea acesteia; cele ce sunt foarte grele la oameni sunt usoare la Dumnezeu. Dacă Dumnezeu este și înțelept și puternic, lucru pe care nu-l tăgăduesc chiar acei cari-L trec cu vedere, cu drept cuvânt El a așezat materiile lucrării Sale în aduersarii înțelepciunii și puterii, adică în nebunie și neputință. Aceasta, pentrucă orice văr-

tute își ia pricina din elementele de care e provocată”⁵⁾.

Credința e o putere nesfârșită pe care Dumnezeu a pus-o în om pentru că ridică la El⁶⁾). Numai prin credință Supranaturalul se revârsă asupra noastră pentru a ne îndumneze.

Credința trebuie să preceadă și să conducă totul în viața creștinilor. Mobilele și logica rațiunii să se topească în fața credinței: „Fides in regula posita est: habes legem, et salutem de observatione legis; exercitatio autem in curiositate consistit, habens gloriam solam de peritiae studio. Cedat curiositas fidei; cedat gloria saluti. Certe aut non obstrepant, aut quiescant. Aduersus regulam nihil scire, omnia scire est”⁷⁾.

„A nu ști nimic împotriva credinței, înseamnă și totul”! Credința implică toată știința, dar nu și vice-versa. S-ar putea cita sute de pasagii în care clocotește credința fără margini a acestui uriaș misionar al lui Christ. Dar scriitor creștin la care gândirea să se mistue așa de desăvârșit în flacără credinții⁸⁾.

⁵⁾ Tertullian: *De baptismo*, 2 (Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, vol. XX, pars I, ed. August Reifferscheid et Georg Wissowa, Viena, 1890, p. 202).

⁶⁾ Idem, *De anima*, 43 (Corp. Script. Eccles. Latin. vol. XX, pars I, p. 372): „manum porrigena fidei filius adiuuandae”.

⁷⁾ Idem, *De praescriptione haereticorum*, 14 (Migne, P. L. II, col. 32 A).

⁸⁾ Martin Schanz: *Geschichte der römischen Litteratur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian*, Dritter Teil, Dritte neu bearbeitete Auflage von Carl Hosius und Gustav Krüger (*Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft*, begr. von Iwan v. Müller, fortges. von Robert v. Pöhlmann, in neuer Bearb. herausgg. von Dr. W. Otto, Achter Band), München (C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung), 1922, p. 329.

Misionarii creștini actuali neglijeează adesea prima și cea mai decisivă armă a panopliei lor. Un milion de vorbe răsuflate nu fac cât un grăunte de credință adevărată. Tertullian ne învață apoi că în privința credinței nu există practizare. Ea este absolută și trebuie să lupte integral. E cloicotăre, adâncă până în fundul oceanului, înaltă până la Dumnezeu, luminoasă ca soarele, tare ca stâncă de granit și întăritoare ca parfumul florilor. Ea susține realitatea iraționalului și a imposibilului = **stultum et impossibile.**

Capitolul II

O comoară de știință

Marea isbândă misionară a lui Tertullian, în deosebi în cercurile elitei societății romane, ieșea mai ales din intinsa lui știință. Scriitorii latini creștini ulteriori sunt unaniți în a recunoaște lui Tertullian un spirit profund și încărcat de știință, o adevărată arcă de înțelepciune. Cyprian îl citea zilnic și-l considera maestrul său ⁹). Lactantius, deși-i critică stilul, recunoaște vasta sa pregătire în toate domeniile ¹⁰). La fel Ambroziastul ¹¹). Ieronim socoate pe Tertullian drept o comoară cuprinzând toată știința veacului: „Quid Tertulliano eruditius, quid acutius? Apologeticus eius et

⁹) Ieronim: *De Viris illustr.*, 53 (Migne P. L. XXIII, col. 698).

¹⁰) Lactantius: *Divinae Institutiones* V, 1, 23 (Migne, P. L. VI, col. 551 A): „Septimus quoque Tertullianus fuit omni genere litterarum peritus”.

¹¹) Ambroziastul: *Comment. in I Ep. ad Cor. 13,2* (Migne, P. L. XVII, col. 266 A): „Nam et Tertullianus et Nouatianus non paruae scientiae fuerunt“.

Contra gentes libri cunctam saeculi continent disciplinam” ¹²). Uincentius de Lerini îi înaltează un adevărat imn: „Apud Latinos nostrorum omnium facile princeps iudicandus est (Tertullianus). Quid enim hoc uiro doctius, quid in diuinis atque humanais rebus exercitatius? Nempe omnem philosophiam et cunctas philosophorum sectas, auctores adsertoresque sectarum omnesque eorum disciplinas, omnem historiarum ac studiorum uarietatem mira quadam mentis capacitate complexus est. Ingenio uero nonne tam graui ac uehementi excelluit, ut nihil sibi paene ad expugnandum proposuerit, quod non aut acumine inruperit aut pondere eliserit? Iam porro orationis suae laudes quis exequi ualeat: quae tanta nescio qua rationum necessitate conserta est, ut ad consensum sui, quos suadere non potuerit, impellat, cuius, quot paene uerba, tot sententiae sunt, quot sensus, tot uictoriae! Sciunt hoc Marciones, Apelles, Praxeae, Hermogenes, Iudei, Gentiles, Gnostici ceterique, quorum ille blasphemias multis ac magnis uoluminum suorum molibus uelut quibusdam fulminibus euertit” ¹³).

Această admiratie fără rezerve face din Tertullian Origen-ul occidentului. Există, totuși, în opera sa anumite pasagii, care, desprinse din context, ar putea prezenta pe Tertullian ca un adversar ireductibil al științei profane. La sfârșitul unei lungi paralele pe care marele misionar african o face între virtuțile creștine și cele ale filosofilor păgâni, stă următoarea concluzie: „Quid simile

¹²) Ieronim, *Ep. LXX*, 5,1 (Migne P. L. XXII, col. 668).

¹³) Uincentius de Lerini, *Commonitorium primum* 18 (24), (Migne, P. L. L, col. 664).

philosophus et Christianus, Graeciae discipulus et caeli? famae negotiator et uitae? uerborum et factorum operator? rerum destructor et aedificator? amicus et inimicus erroris? ueritatis interpolator et integrator et expressor, furator eius et custos?"¹⁴⁾ Aiurea, Tertullian condamnă Athena cu toate școlile ei de filosofie și declară solemn că cercetarea și știința sunt inutile acolo unde domnește credința: „Quid ergo Athenis et Hierosolymis? quid Academiae et Ecclesiae? Quid haereticis et Christianis? Nostra institutio de Porticu Salomonis est, qui et ipse tradiderat **Dominum in simplicitate cordis esse querendum**. Uiderint qui Stoicum et Platonicum et dialecticum Christianismum protulerunt. Nobis curiositate opus non est post Christum Jesum; nec inquisitione, post Evangelium. Cum credimus, nihil desideramus ultra credere. Hoc enim prius credimus, non esse quod ultra credere debeamus”^{15).} Această critică acerbă la adresa patrimoniului spiritual elenic nu trebuie să ne inducă în eroare asupra atitudinei reale a Africanului față de cultura pagână. Infierarea să nu privește decât un număr restrâns de deosebiri fundamentale dintre elementele revelației creștine și acelea ale gândirii profane: deasemeni, aspectul general prea omenesc al acestei gândiri. Ironia la adresa teologilor creștini, cari elaborau doctrina cu ajutorul Stoicismului, al Platonismului sau al Aristotelismului, îl privește și pe el, care nu s'a putut abține — nici el — dela symposionul spiritului profan. Cât despre întuirea cercetărilor

¹⁴⁾ Tertullian, *Apologeticum*, 46, ed. I. N. Dianu (Casa Scaalelor), București, 1922.

¹⁵⁾ Idem, *De praescriptione haereticorum*, 7 (Migne, P. L. II, col. 23 A B, 24 A).

științifice, Tertullian a dat, prin propriile sale preocupări și opere, cea mai categorică desmințire principiului pe care-l susține cu atâtă căldură.

Polemica să adesea tăioasă împotriva filosofilor pleacă din convingerea că aceștia sunt adevarății patroni ai erziei: „Haereticorum patriarchae philosophi”^{16).} Doctrina și etica ereticilor derivă, în cea mai mare parte, din sistemele filosofice: „Ipsae denique haereses a philosophia subornantur. Inde deones et formae nescio quae et trinitas hominis apud Ualentinum: Platonicus fuerat. Inde Marcionis Deus melior de tranquillitate: a Stoicis uenerat. Et ut anima interire dicatur, ab Epicureis obseruatur. Et ut carnis restitutio negetur, de una omnium philosophorum schola sumitur. Et ubi materia cum Deo aequatur, Zenonis disciplina est, et ubi aliquid de igneo deo allegatur, Heraclitus interuenit. Eadem materia apud haereticos et philosophos uolutatur, iidem retractatus implicantur. Unde malum et quare? et unde homo et quomodo? et, quod proxime Ualentinus proposuit, unde Deus? Scilicet de enthymesi et ectromate. Miserum Aristotelem! qui illis dialecticam instituit, artificem struendi et destruendi, uersipellem in sententiis, coactam in conjecturis, duram in argumentis, operariam contentionum molestam etiam sibi ipsi, omnia retractantem, ne quid omnino tractauerit”^{17).}

Această precisă și subtilă trecere în revistă a

¹⁶⁾ Tertullian, *Aduersus Hermogenem*, 8 (Corp. Script. Eccles. Latin. vol. XXXXVII, pars III, ed. Aem. Kroymann, Viena, 1906, p. 135); *De anima*, 3 (Corp. Script. Eccl. Lat. vol. XX, pars I, p. 302).

¹⁷⁾ Idem, *De praescriptione haereticorum*, 7 (Migne, P. L. II, col 22 AB, 23 A).

isvoarelor sistemelor gnostice ne arată cât de familiarizat era misionarul nostru cu gândirea greacă și cât de mult cunoștea el nuanțele și sînuozitățile acestei gândiri cu întreaga ei evoluție; putea fi, deci, în măsură să facă asemenea splendidă chirurgie filosofilor și filosofiilor. Deși, câteodată, la unison cu ceilalți apologeti, afirmă că partea de adevăr din unele opere poetice sau sisteme filosofice derivă din profetii Vechiului Testament pe care filosofii î-au citit¹⁸⁾, Tertullian nu se sfiește, adesea, să-și arate simpatia față de unii gâncitori¹⁹⁾, în deosebi față de Seneca²⁰⁾.

Adevărul este că Tertullian era unul din cele mai învățate și vaste spirite ale lumii vechi. Înainte de convertire, el studiase cu pasiune tot ciclul culturii vechi — *encyclios paideusis* — și adâncise considerabil anumite domenii, ca acela al filosofiei, al dreptului, al istoriei și al științelor naturale²¹⁾. Frecventase majoritatea poetilor mari

¹⁸⁾ Tertullian, *Apologeticum*, 47 : „Quis poetarum, quis sophistarum, qui non omnino de prophetarum fonte potauerit? Inde igitur philosophi sitim ingenii sui rigauerunt, ut quae de nostris habent, ea propter nos comparent illis..... Unde haec, oro uos, philosophis aut poetis tam consimilia? Non nisi de nostris sacramentis.

¹⁹⁾ Idem, *De anima*, 2 (Corp. Script. Eccl. Lat. vol. XX, pars I, p. 300) : „Plane non negabimus aliquando philosophos iuxta nostra sensisse“.

²⁰⁾ Idem, *Ibidem*, 20 (Corp. Script. Eccl. Lat. vol. XX, pars I, p. 332) : „Sicut et Seneca saepe noster“.

²¹⁾ Dr. Ernst Noeldechen: *Tertullian*, Gotha (F. A. Perthes), 1890, pp. 16-20, 476; Nikolaus Geiselhart: *Beitraege zur politischen und Kulturgeschichte aus Tertullian* (mit einer Einleitung ueber Tertullian) — Beilage zum Jahresbericht 1909/10 Gymnasium Ravensburg, Ravensburg 1912, p. 3.

greci și latini²²⁾). Făcuse studii speciale de medicină²³⁾ și socotea, în general, că cercetarea naturii este necesară pentru înțelegerea și acceptarea planurile divine²⁴⁾. Citind și scriind la perfecție latină și greaca²⁵⁾, a putut face imense lecturi. Toate mințile mari și toate operile de valoare, anterioare și contemporane, își dau întâlnire în scrierile lui Tertullian²⁶⁾). Nu e problemă cât de mică pe care să n-o desbată în lumina tuturor ipotezelor emise și soluțiilor propuse de cei vechi. Fie că hărțuește paganismul, fie că se luptă cu sectele, fie că elaborează doctrină creștină, Tertullian operă prețulindeni cu întreg arsenalul culturii antice.

Tertullian nu e numai o comoară de știință profană și nu se mărginește să recenzeze părerile altora. E un desăvârșit cunoscător al Sf. Scripturi

²²⁾ Tertullian, *Apologeticum*, 14; *Ad Nationes* I, 10, (Corp. Script. Eccl. Lat. vol. XX, pars I, p. 79); Albert Hauck, *Tertullian's Leben und Schriften*, Erlangen (A. Deichert), 1877, p. 3.

²³⁾ Tertullian, *De anima*, 2 (Corp. Script. Eccl. Lat. vol. XX, pars I, p. 302) : „Sed et medicinam inspexi, sororem, ut aiunt, philosophiae“.

²⁴⁾ Idem, *De carnis resurrectione*, 12 (Corp. Script. Eccl. Lat. vol. XXXXVII, pars III, p. 41) : „Praemisit (deus) tibi naturam magistrum“.

²⁵⁾ Pierre de Labriolle: *Histoire de la littérature latine chrétienne* (Collection d'Etudes Anciennes), Paris (Les Belles Lettres), 1924, II-e édit, p. 82.

²⁶⁾ C. de Lisle Shortt, D. D., L. L. D., D. C. L., *The influence of philosophy on the mind of Tertullian*, London (Elliot Stock), 1933, p. 9 sqq.; după A. d'Alès, *Tertullien helléniste* (Revue des Etudes Grecques, 1937, pp. 329—362), influența culturii profane asupra Africanului s-ar fi exercitat mai mult în domeniul limbii.

și un mare creator de teologie, unde arată o completă independență de gândire față de toți predecesorii lui²⁷⁾). El e cel dintâi mare gânditor creștin care încearcă să rezolve, filosofic, misterul Sf. Treimi; el e „pionierul anthropologiei și soteriologiei ortodoxe”, profesorul lui Cyprian și precursorul lui Augustin în soluționarea multor probleme grele de dogmatică²⁸⁾). Tertullian e „tatăl christologiei ortodoxe”²⁹⁾; el oferă aproape toate elementele unei teodicei creștine orchestrată filosofic³⁰⁾). El este creatorul psihologiei, ca disciplină creștină științifică, în tratatul celebreu *De anima*, din care Augustin s'a inspirat așa de mult. E drept că în această privință, teologul cartaginez, prea dependent de doctrina stoică, învață corporeitatea, cîndică materialitatea sufletului și a lui Dumnezeu, escaladând ortodoxia³¹⁾). Dar o face din necesitatea logică de a păstra substanțialitatea su-

²⁷⁾ C. de Lisle Shortt, *Ibidem*, p. 99.

²⁸⁾ Idem, *Ibidem*, p. 100.

²⁹⁾ O. Bardenhewer, *op. cit.*, II, p. 385; A. Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, Erster Band, IV-e Aufl. Tübingen (J. C. B. Mohr), 1909, p. 346 etc.

³⁰⁾ E. F. Schulze: *Elemente einer Theodicee bei Tertullian*, în *Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie*, hrsggb. von A. Hilgenfeld, dreiundvierzigster Jahrgang (N. F. VIII), Erstes Heft, Leipzig 1900, pp. 62-104.

³¹⁾ Tertullian, *De anima*, 5 (Corp. Script. Eccl. Lat., vol. XX, pars I, p. 305): „Igitur animam corpus ex corporalium passionum communione”; cf. și cap. 6, 7 etc.; *Aduersus Praxean*, 7 (Corp. Script. Eccl. Lat., vol. XXXXVII, pars III, p. 237): „Quis enim negabit deum corpus esse, etsi deus spiritus est? spiritus enim corpus sui generis in sua effigie”.

fletului și a divinității³²⁾). Oricum, numeroase probleme care, secole deărândul, au preocupat marile spirite ale lumii, găsesc la Tertullian prima lor formulare³³⁾.

O notă absolut personală în teologia lui Tertullian este interpretarea realistă, materialistă a elementelor fundamentale ale demonstrației, în opoziție cu alegorismul teologiei orientale, în deosebi cu acela al lui Origen³⁴⁾.

Intinsă știință a lui Tertullian e vîrșată mai ales în cunoșcutele sale tratate antignostice, unde vâlvătaia inimii e unită cu ascuțișul minții. Intocmai ca Ireneu, care combată pe gnostici pentru că induc lumea în eroare și pierzanie prin falsa lor știință³⁵⁾, Tertullian nu cruță nimic pentru a răpunе învățătură eretică, deschizând drum larg Bisericii și ortodoxiei. El este antignosticul prin excelență³⁶⁾. Săgețile sale merg în deosebi împotriva lui Marcion și a lui Valentin³⁷⁾. Serviciile

³²⁾ Hans Eibl: *Augustin und die Patristik* (Geschichte der Philosophie in Einzeldarstellungen, Abt. III: Die christliche Philosophie, Band 10/11), München (Verlag Ernst Reinhardt) 1923, p. 149; Etienne Gilson und Philotheus Böhner, *Die Geschichte der christlichen Philosophie von ihren Anfängen bis Nikolaus von Cues*, Paderborn (F. Schöningh) 1937, pp. 151-153.

³³⁾ M. Schanz, C. Hosius, G. Krüger, *op. cit.* p. 329.

³⁴⁾ M. Schanz, C. Hosius, G. K. Krüger, *op. cit.*, p. 329.

³⁵⁾ Ireneu: *Combaterea eretilor*, Prefață I (Migne, P. G. VII, col. 437 A).

³⁶⁾ O. Bardenhewer, *op. cit.*, II, p. 386; H. Eibl, *op. cit.*, p. 149, 159; C. de Lisle Shortt, *op. cit.*, p. 103.

³⁷⁾ Deși Bardenhewer și alții învățăți socotesc ca inautentică scrierea: *Aduersus omnes haereses*, pe care o găsim printre scrisorile lui Tertullian în toate edițiile, ea poartă totuși urme profunde ale spiritului și condeștilui Africianului.

aduse de el Bisericii sunt aşa de mari, încât nici nu îndrăznim să ne imaginăm ce s'ar fi întâmplat creștinismului de limbă latină fără el. Bogăția științei lui nu poate fi măsurată — în luptă să misionară antignostică — decât după întinderea, varietatea și subtilitatea problemelor desbătute de numeroasele sisteme și subsisteme gnostice, a căror armătură venea din ideologiile orientale, din gândirea greacă, din teologia ebraică și din credința creștină^{38).}

Comoara științei lui Tertullian era în același timp o comoară de iubire. Misiunea lui ar fi rămas sterilă fără focul sfânt al dragostei printre și pentru acei pe cari el ținea să-i recolzeze sau să-i îndrepteze pentru Christos. Ignoranța, zice Tertullian, este isvorul urei și al distrugerii^{39).}

Misionarii moderni își pot da seama că fără o pregătire științifică deasupra oricărei critici, întreprinderea lor va fi zadarnică, iar inima amorțită. Gnoză eretică a vremurilor noastre e și mai întinsă și mai variată decât cea din secolul lui Tertullian.

Se enumeră și se combat în această scriere 30 de secte de origină păgână: „taceo enim Iudaismi haereticos”. (Corp. Script. Eccl. Lat., vol. XXXXVII, pars III, 1906, p. 213).

³⁸⁾ Hans Leisegang: *Die Gnosis* (Kröner Verlag), Leipzig, 1924, p. 5.

³⁹⁾ Tertullian, *Apologeticum*, 1; *Ad Nationes* I, 1 (Corp. Script. Eccl. Lat., vol. XX, pars I, pag. 59): „Testimonium ignorantiae uestrae, quae iniquitatem dum defendit, reuinicit, in promptu est, quod omnes qui uobiscum retro ignorabant et uobiscum oderant, simul eis contigit scire, desinunt odisse quia desinunt ignorare, immo fiunt et ipsi quod oderant et incipiunt odisse quod fuerant“.

Capitolul III

Miles Christi

Tertullian n'ar fi fost „cel mai genial, cel mai original și cel mai fecund”⁴⁰⁾ dintre autorii creștini ai vremii sale, decât ca misionar, ca luptător. El se socotește, pe el și pe creștini, drept soldați ai Dumnezeului celui viu: „Uocati sumus ad militiam dei uiui”^{41).} Christos este generalismul căruia trebuie să-i stea la dispoziție orice creștin încămat ca bun soldat: „Bonum militem Christo imperatori suo praestat qui tam plene ab apostolo armatus”^{42).} Creștinul soldat trebuie să fie cu atât mai disciplinat cu cât el este în armata unui aşa de mare comandant: „Non enim nos et milites sumus? eo quidem maioris disciplinae, quanto tanti imperatoris?”⁴³⁾

Noțiunile de „soldat” și de „armată a lui Dumnezeu” nu sunt creațiuni ale lui Tertullian. Aceste noțiuni circulau în lumea creștină încă din secolul I și le găsim curente la Apostolul Pavel, la Părintii Apostolici (Ignatie, Polycarp, Hermas), la Justin Martirul și Filosoful, la Clement Alexandrinul, la Origen și la numerosi autori posteriori lui

⁴⁰⁾ Adolf Ebert: *Allgemeine Geschichte der Literatur des Mittelalters im Abendlande bis zum Beginne des elften Jahrhunderts*, Erster Band, zweite Auflage, Leipzig (Verlag von F. C. W. Vogel) 1889, p. 34.

⁴¹⁾ Tertullian, *Ad martyres*, 3 (Migne, P. L. I, col. 697); *De oratione*, 19 (Corp. Script. Eccl. Lat., vol. XX, pars I, p. 192): „Nam et militia dei sumus“.

⁴²⁾ Idem, *De fuga in persecutione*, 10 (Migne, P. L. II, col. 134 A).

⁴³⁾ Idem, *De exhortatione castitatis*, 12 (Migne, P. L. II, col. 976 A).

Tertullian⁴⁴⁾). Ele erau întrebuijăte și de unele religii de misterii, ca Mitriacismul⁴⁵⁾). Termenii „miles” și „militia” erau, desigur, familiari autorului nostru încă din copilărie, căci tatăl său era ofițer roman⁴⁶⁾.

La Tertullian, ideia de soldat al lui Christos își o semnificație de o amploare și de o adâncime nebănuite. Miles Christi este războinicul îndărjit pentru cauza creștină și pentru victoria cu orice preț a comandanțului. Victoria spiritului luminii a-supra întunericului, căci la Tertullian nu poate fi vorba de o isbândă militară propriu zisă⁴⁷⁾). Această victorie nu este însă cu puțință decât în urma unei grele și îndelungate pregătiri din timp de pace: „Etim in pace, labore et incommodis bel-

⁴⁴⁾ Adolf Harnack: *Militia Christi — Die christliche Religion und der Soldatenstand in den ersten drei Jahrhunderten*, Tübingen (J. C. B. Mohr), 1905, pp. 93—121.

⁴⁵⁾ Tertullian: *De corona militis*, 15: „Erubescite commilitones eius, iam non ab ipso iudicandi, sed ab aliquo Mithrae milite... statimque creditur Mithrae miles (Migne, P. L. II, col. 122 A B); *De praescriptione haereticorum*, 40: „Mithra signat illic in frontibus milites suos“ (Migne, P. L. II, col. 66 A).

⁴⁶⁾ A. Harnack, *Militia Christi*, p. 32.

⁴⁷⁾ Tertullian, deși spune că numărul mare al creștinilor ar fi putut alcătui o armată care s-ar fi luptat victorios împotriva pagânilor (*Apologeticum* 37), combate cu multă vehemență serviciul militar ca incompatibil cu noua viață creștină: *De corona militis* 11: „ipsum de castria lucis in castra tenebrarum nomen deferre transgressionis est”. Totuși, Tertullian admite continuarea serviciului militar pentru acei cari erau deja în ostire când s-au creștinat: *ibidem*: „plane, si quos militia praeuentos fides posterior inuenit, alia condicio est, ut illorum, quos Johannes admittebat ad lauacrum, ut centurionum fidelissimorum, quem Christus probat et quem Petrus catechizat“ (Migne, P. L. II, col. 112 B).

lum pati iam ediscunt, in armis deambulando, campum decurrendo, fossam moliendo, testudinem destinando, dissidendo. Sudore omnia constant, ne corpora et animi expauescant de umbra ad solem, de sole ad gelum, de tunica ad loricam, de silentio ad clamorem, de quiete ad tumultum. Proinde uos, benedicti, quodcumque hoc durum est, ad exercitationem uirtutum animi et corporis deputate. Bonum agonem subituri estis”⁴⁸⁾). Pregătirea și munca neobosită pentru luptă cea bună sunt recomandate cu multă căldură de autorul nostru⁴⁹⁾). Odată intrat în luptă, soldatul lui Christos nu trebuie să dea înapoi pentru nimic: „Stă mai frumos unui soldat să fie străpuns de sabie în luptă, decât să scape cu fuga!”⁵⁰⁾ Soldatul misionar al lui Christos va lupta din toate puterile sale; isbândă în luptă va fi răsplătită cu bucurie, glorie și pradă; gloria de a plăcea lui Dumnezeu și prada de a trăi în eternitate⁵¹⁾. El va muri în linia de bătăie, și îndărăt nu va dă niciodată:

⁴⁸⁾ Tertullian, *Ad martyres*, 3 (Migne P. L. I. col. 697). Textul emendat de Harnack.

⁴⁹⁾ Idem, *Apologeticum*, 42; Adolf Harnack: *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, IV-e Aufl., Erster Band (J. C. Hinrich), Leipzig, 1923, p. 198.

⁵⁰⁾ Tertullian, *De fuga in persecut.*, 10 (Migne, P. L. II, col. 134, A): „Pulchrior est miles in pugna pilo transmissus quam in fuga saluus“.

⁵¹⁾ Idem, *Apologeticum*, 50: „Tamen et proeliatur omnibus uiribus, et uincens in proelio gaudet qui de proelio querebatur, quia et gloriam consequitur et praedam. Proelium est nobis quod prouocamus ad tribunalia, ut illic sub discrimine capitis pro ueritate certemus. Uictoria est autem pro quo certaueris obtinere. Ea uictoria habet et gloriam placendi deo et praedam uiuendi in aeternum“.

„Quem (deum) et iubeor... de omni substantia diligere, ut pro eo moriar. huic sacramento militans ab hostibus prouocor. par sum illis, nisi illis manus dedero. hoc defendendo depugno in acie, uulneror, concidor, occidor“⁵²⁾). Și numărul acestor soldați-misionari se mărea considerabil⁵³⁾.

Cu asemenea misionari, Christos era sigur că va cuceri lumea.

Capitolul IV

„Ardens Uir“

Puțini oameni cari să se fi dat aşa de desăvârșit și integral misiunii lor ca Tertullian. Inimă și spiritul său erau numai foc și flacără pentru Christos, „ardens uir“, cum îl caracterizează aşa de plastic Fericitul Ieronim⁵⁴⁾. Intreaga lui vieată a fost clocot și pasiune pentru Christos, mergând deseori până la violență în scris și atitudine față de adversari⁵⁵⁾. Toată existența lui a fost luptă aprigă cu sine și cu ceilalți⁵⁶⁾. Nimeni n'a vorbit și n'a activat mai din inimă ca Tertullian. Natură combativă și îndrăzneață, el nu dă înăpoi până nu avea câștig de cauză sau — în caz contrarui — până nu consumă cealaltă alter-

⁵²⁾ Tertullian, *Scorpiae* 4, (Corp. Script. Eccl. Lat., vol. XX, pars I, p. 153).

⁵³⁾ Idem, *Ad Nationes* I, 1 (Corp. Script. Eccl. Lat., vol. XX, pars I, p. 59): „Adeo quotidie adolescentem numerum Christianorum ingemitis, obssessam vociferamini ciuitatem, in agris, in castellis, in insulis Christianos“.

⁵⁴⁾ Fericitul Ieronim, *Ep. LXXXIV* (Migne, P. L. XXII, col. 744).

⁵⁵⁾ Charles Guignebert: *Tertullien — Etude sur ses sentiments à l'égard de l'Empire et de la société civile — Thèse pour le Doctorat*, Paris (E. Leroux) 1901, p. 575.

⁵⁶⁾ O Bardenhewer, *op. cit.*, p. 383; A. Ebert, *op. cit.*, p. 35.

nativă. Cât de mult i se potrivește și lui caracterizarea pe care o face el creștinului combatant!: „Si denotatur, gloriatur, si trahitur non subsistit, si accusatur non defendit, interrogatus confitetur, damnatus gloriatur“⁵⁷⁾.

Temperamentul lui Tertullian este dragoste de foc pentru Christos, promptitudine pentru apara primejdia, atitudine ofensivă, moarte pentru țelul suprem.

Și totuși Africanul arată un surprinzător caracter modern atunci când afirmă libertatea de conștiință în materie de credință: „Humani juris et naturalis potestatis est unicuique quod putauerit collere... Sed nec religionis est cogere religionem, quae sponte suscipi debeat, non ui, quum et hostiae ab animo libenti expostulentur“⁵⁸⁾. Este avocatul care vorbește? Este creștinul persecutat care și pledează cauza? Este viitorul eretic montanist? Intransigența fanaticului, care e Tertullian, înregistrează aici un eșec? Fraza următoare ne arată că Tertullian profesa acest principiu sub teroarea constrângerii de a sacrifica zeilor: „Ita etsi nos compuleritis ad sacrificandum, nihil praestabitis diis uestris“⁵⁹⁾. Enunțarea în sine a acestei idei rămâne, totuși, de o rară frumusețe.

Tertullian n'a fost un om fără greșeli. Știm că el a căzut în erexia montanistă, de care de altfel s'a despărțit, creind o comunitate a parte numită bi-

⁵⁷⁾ Tertullian, *Ad Nationes* I, 1 (Corp. Script. Eccl. Lat., vol. XX, pars I, p. 60).

⁵⁸⁾ Idem, *Ad Scapulam*, 2 (Migne, P. L. I, col. 777).

⁵⁹⁾ Idem, *Ibidem, loc. cit.*

serica tertullianistă. Geniile de talia unui Tertullian nu pot evita erorile. Dar ce înseamnă aceste erori față de imensa sa operă misionară? O fărâmă de argilă într'un ocean de lumină.

Credința, știința, combativitatea și ardoarea lui Tertullian pentru „Imperator Christus” sunt adesea puncte cardinale pentru misionarii din toate timpurile.

Tertullien, le glaive du Christ

Résumé

La haute mission du christianisme a été de conquérir l'univers. Mais rien de plus difficile que cette conquête. Si le monde n'est pas chrétien tout entier, c'est que le christianisme a très souvent manqué d'hommes dans ce but. Car toute mission est une affaire d'hommes.

La modeste communauté du christianisme primitif a ébranlé les assises de la société gréco-romaine et a réussi à transformer l'esprit et les aspirations du monde ancien par l'enthousiasme, par le sacrifice et par l'amour incassouvi pour le Sauveur. Les chrétiens des premiers siècles combattaient au prix de leur vie pour la victoire du Christ. Ce n'est que pour cette victoire qu'ils vivaient et qu'ils mourraient.

Le christianisme moderne dont l'action est déficiente à tant d'égards aura beaucoup à gagner en jetant de temps en temps un coup d'œil rétrospectif sur les pages enflammées de son enfance et de son héroïsme.

C'est une de ces pages inoubliables qu'a écrit Quintus Septimius Florens Tertullianus. La guerre acharnée qu'il a déclenchée contre le paganisme antique et particulièrement contre l'état et le polythéisme romains a été menée avec une vi-

gueur, un courage et un succès tels qu'il devint un des plus grands promoteurs de la nouvelle civilisation.

Quatre sont les vertus principales qui ont fait de Tertullien le plus grand missionnaire chrétien dans le monde romain.

D'abord sa foi puissante et enflammée qui entraînait tout à sa suite. Tertullien considère la foi comme la vraie et la seule essence du christianisme. Cette foi est d'autant plus pure et parfaite qu'elle paraît plus absurde. La raison — même la plus haute — n'est qu'un modeste préambule de la foi. Dieu est esprit et l'esprit ne communique avec les hommes que par la foi. C'est uniquement par la foi que la grâce et la vie divines s'épanchent sur l'univers en le transformant métaphysiquement et en le rendant bon et heureux. La foi de Tertullien ne connaissait, dans sa conquête, aucun obstacle. Sa foi aveugle transmettait aussi aux autres le feu irrésistible de la passion pour le Christ et pour sa victoire.

Secondement, le succès considérable de la mission de Tertullien était dû à ses connaissances étendues de la pensée et, en général, de la culture antique. Quoi qu'en dise A. D'Alès, l'Africain connaissait à fond et maniait avec une facilité extrême la majorité des auteurs grecs et romains. Il suffit de lire une seule page de son oeuvre pour s'en convaincre. Le résultat de sa mission était, du reste, l'intimement lié à une parfaite familiarisation avec tout ce que l'esprit païen avait produit de plus grand et de plus médiocre. Il n'y a pas de moyen plus sûr pour vaincre l'ennemi que ses propres armes.

Troisièmement, la victoire de Tertullien sur le

paganisme roumain lui venait de ce qu'il appelait l'esprit militaire, l'armée du Christ. Le chrétien est un combattant qui lutte toute sa vie dans „l'armée du Dieu vivant“ pour terrasser Satan et ses partisans. Il ne recule jamais dans sa marche victorieuse. „Il est plus beau pour un soldat de mourir dans la lutte que de se sauver par la fuite“, dit Tertullien quelque part. L'officier qui avait été le père de notre missionnaire avait inspiré à ce dernier la forte conviction dans la valeur de la discipline sans laquelle rien ne peut être mené à bon terme. La discipline, c'est-à-dire l'ordre, la ténacité et le courage, était donc la panoplie suprême du chrétien. Cette discipline devait être d'autant plus grande et plus agréable que le commandant suprême était le Christ.

En dernier lieu, le tempérament vif et combattif de Tertullien avait fait de lui un homme d'action, une personnalité puissante, l'esprit continuellement en éveil et d'un optimisme robuste que n'atteignait pas la défaillance. C'était un „ardens uir“ dont l'énergie infatigable ne connaissait pas d'arrêt ou d'incertitude dans son travail pour le Fils de Dieu.

BIBLIOTECĂ
UNIVERSITĂȚII
- IAȘI -

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
Introducere	3
CAPITOLUL I	
Un vulcan de credință	5
CAPITOLUL II	
O comoară de știință	10
CAPITOLUL III	
Miles Christi	19
CAPITOLUL IV	
„Ardens Vir“	22
Résumé français	25
Cuprinsul	28
